SZAKMAI KÖZLEMÉNYEK

Somos Béla:

A kiejtéstanítás helye a magyarnak idegen nyelvként való tanításában (Logopédia? Gyakorlati fonetika? Nyelvművelés?)[1]

E kongresszuson — hasonlóan a korábbi tanácskozásokhoz — szép számmal hangzottak el előadások egyrészt a fonetika, másrészt a nyelvpedagógia — a magyar nyelv idegen nyelvként való tanításának — témaköréből.

A fonetika — a hangzó beszéd alaptudománya — és a pedagógia közötti kapcsolat régtől fogva magától értetődő és természetes. A két tudomány közötti legszélesebb — s egyúttal legrejtettebb — kapcsolódási felület az anyanyelvi nevelés, hiszen ez a nyelvközösség egészét érinti, s a tevékenység eredményei — vagy esetleges hiányosságai — az illető nyelv pillanatnyi és jövőbeli állapotára is hatással vannak.

Szoros a kapcsolat a fonetika és a gyógypedagógia — ezen belül is a logopédia és a hallásfogyatékosok tanítása — között, mivel a hangzó beszédben előforduló (s szervi, idegi, lelki vagy egyéb okokra visszavezethető) anomáliák korrekciója csak a kiejtési norma, az egyes hangok és nagyobb beszédbeli egységek megformálására vonatkozó szabályok folytonos számontartása és érvényesítése révén lehetséges. Hatásait tekintve e tevékenység a nyelvi közösség egészét s a köznyelv állapotát nem — vagy csak igen csekély mértékben — befolyásolja, az egyén, az egyes ember életsorsának alakulásában azonban különleges jelentőségű.

A pedagógia és a fonetika közötti kapcsolat egy másik szintjét jelenti a színészi, a színpadi, valamint a szónoki beszéd, a retorika tudománya (?), művészete (?), pedagógiája. Ez a beszélő közösségnek szintén egy viszonylag szűkebb rétegét érinti közvetlenül, célja az élményteremtés, az eszményihez való közelítés s minta nyújtása. Példaértékű lévén ez a nyelvközösség egészének beszédállapotára hat.

[1] Elhangzott a Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusán

A felsoroltak mind egy adott nyelven, nyelvközösségen belüli történést és tevékenységet jelentenek és jelölnek. Összefügg az említettekkel, sokban azonban eltérő megközelítést igényel, ha az egyik nyelv normarendszeréből egy másik nyelv norma- és szabályrendszerébe akarunk átlépni. A 'kalauz' és az 'idegenvezető' ilyenkor is a pedagógus, s a metódust a pedagógia adja, illetve annak egyik vagy másik ága, amit általában "az idegen nyelv (nyelvek) tanításának módszertana" címkével szoktak ellátni. (Nyilván ez is gyűjtőfogalom, hiszen ahány nyelv, annyiféle módszertan létezhet és létezik.)

A magyar nyelv idegen nyelvként való tanításának módszertana viszonylag új, néhány évtizedes múltra visszatekintő, napjainkban is formálódó diszciplína. Főbb fejezetcímeit maga a tevékenység diktálja, s az egyik fontos fejezet élén nyilván az áll: a kiejtés tanítása.

A kiejtés tanításáról, az ezzel való foglalkozásról megfogalmazott vélemények nyelvenként és időnként igen különbözőek voltak és lehetnek, olykor szembenállnak egymással. Vannak nyelvek — az angol, a francia —, melyek tanításakor magától értetődő, hogy a helyes kiejtés elsajátítása sok türelmes munkát kíván tanítótól, tanítványtól egyaránt. Más nyelvek — pl. a német, olasz, spanyol — tanulásakor azonban sokan kevésbé fontosnak ítélik ezt. Vannak, akik a magyarnak idegen nyelvként való tanításakor is úgy vélik, hogy mivel nálunk az íráskép és a hangzó beszéd általában nem tér el jelentősen egymástól, kár bíbelődni vele, elegendő a tanítás kezdetekor bemutatni, hogy az egyes betűknek mely hangok a megfelelői, s a továbbiakban — ha felbukkan egy-egy súlyosabb ejtéshiba — csupán visszautalunk erre. Ezt a vélekedést táplálhatja az is, hogy a nyelvet tanító tanár füle hozzászokik a nyelvtanuló kiejtési hibáihoz, a tanórai szituációban "megérti", s a nyelvtanban való gyorsabb előrehaladás kedvéért lemond a kiejtés gondozásáról. A bajra csak akkor derül fény, ha a tanítvány kilép a tanteremből, s azok, akiknek a füle nem szokott hozzá az ő beszédéhez, nem értik meg hibátlannak vélt mondatait.

Manapság a világ legkülönbözőbb részein s itthon is több helyütt tanítják — tanítjuk — nyelvünket. A hazai nyelvtanfolyamainkon részt vevő külföldiek többségének célja, hogy a nyelvtudás birtokában és segítségével felsőfokú szakképesítést szerezzen. Az évente több mint hatvan országból érkező hallgatóság mintegy harminc forrásnyelvről rajtol, tehát a tanítás során — ha az illető nyelven belüli tájnyelvi eltérésektől, valamint az egyéni ejtésszokásoktól eltekintünk, akkor is — a magyar kiejtési norma felé legalább harminc irányból kell közelítenünk, s az anomáliáknak, eltéréseknek harminc fő csoportjával kell számolnunk. A nyelvtanárnak — természetesen és mindenekelőtt — a célnyelv fonetikáját kell ismernie, de sok időt nyerhet azzal, ha a tanítás kezdetekor tudja, hogy mely forrás-

(vagy bázis-) nyelv esetén milyen fő kiejtési nehézségek adódnak, hol kívánatos több, s hol elégséges kevesebb gyakoroltatás. Azaz a kontrasztív szemlélet s a kontrasztív vizsgálatok adatainak felhasználása mindenképp segítséget, időnyereséget jelent.

Találjuk-e nyomát a nyelvek közötti összevetésnek a régi fonetikai munkákban? (Lévén a kongresszus fő témája a nyelvtudomány története — illendő a kérdés.) Vannak előzmények, s ennek igazolására egy 1836-ban megjelent munkából kissé részletesebben, más szerzőktől néhány mondatot idézek.

A múlt század harmincas éveiben a reformkor általános társadalmi és szellemi föllendülése magával hozta a fonetika, a beszédpedagógia iránti érdeklődés megpezsdülését is. Ez idő tájt jelent meg KEREKES FERENC tollából az Értekezések és kitérések című könyv (Debrecen, 1836), melynek hangtani műszavai és rendszerezése mellett a más nyelvekre való kitekintés, az azokkal való összevetés is érdekes. Kerekes Ferenc az összehasonlításkor elsősorban az élő európai nyelvekre figyelmezett, de egy-egy hang esetében messzebbre, a kínaira is kitekintett, és régebbre, az ún. "klasszika-nyelvekre" is. Az általa pattanó hangoknak nevezett zárhangokról többek között a következőket állapítja meg: "... szinte minden nyelvekben, a' melyeket ugyan én esmerek, meg vagynak, nem tsak, hanem kevés kivétellel, melyek kivált a' lágy pattanó *g, d, b* hangokat illetik, oly egyformán mondatnak ki minden nyelvekben, hogy ezeknek kimondásáról egygyik nemzetbelit a' másiktól megkülönböztetni nem lehet; " — Más a helyzet a réshangoknál, mert — miután leírja az *s* és *zs* hang képzésmódját — megállapítja: "... a hollandus nyelvben egygyik sints, és a' német 's olasz nyelvekben is tsak az egygyik van meg a kettő közzül." Gyakoribb az *sz* és a *z*: "egy élő nyelvet sem esmerek — írja —, melyben az *sz* és *z* hangok meg ne volnának." A hangok akusztikai jellemzőiből hangtörténeti következtetésre jut: — "... az *s* és *zs* élesebb és hasítóbb — írja —, és annál fogva fülsértőbb, az *sz* és *z* ellenben lágyabb, simább és szelídebb hangok, 's ennél fogva is hihetőbb, hogy ... a régi classica nyelvekben is inkább ezek vóltak meg, mint amazok". Észreveszi, hogy ugyanazon hangnak az ejtésmódja — a fonetikai helyzettől függően — különböző lehet: "Egyébaránt a *z* hangra nézve jónak látom itt megjegyezni azt, hogy ... mi ezt a' hangot a' magyar szókban zúgóbban szoktuk hangoztatni, amikor kezdi a szótagot, mint mikor végzi." Az efféle különbség fölhasználható a nyelvtanuláskor: "arra jó leszsz vigyázni a' német, hollandus, francz, olasz és ángoly 's talám más én előttem esmeretlen idegen nyelveket is tanuló magyar ifjaknak, hogy az említett nemzetek a' *z* hangot mindenütt, — mikor kezdi is a szótagot, — oly keménykén mondják ki, mint mi ugyanazt a' szótagok végén rendszerént ejteni szoktuk." — Több nyel-

vet sorra vesz, hogy a *h* hang meglétét, hiányát vagy eltérő voltát bemutassa: — "A' német és ángoly nyelvekben is olyan erősen mondatik ki a *h* betű hangja, a'hol ugyan kimondatik, pl. haben, her, happy, husband." — "Az olasz nyelvben a mi *h* hangunk tellyességgel nem fordul elő." — "A francz nyelvben továbbá némely szókban tellyességgel nem hangzik a' *h* betű, ... másokban hangzik, de nem olly erőssen, mint a' magyar önhangzó előtt, hanem oly gyengén, hogy ahoz nem szokott fül észre is alig veheti." — S az összevetés folytatása logikai alapon: — "A régi római vagy latin nyelvet, a'mi illeti, hogy a' *h* betűnek sem oly erős hangjának kellett lenni, mint a' magyarban önhangzó előtt, hanem igen gyengének, (...) ezt abból hozhatni ki, hogy a' latin Poeták ezt a hangot, a'mint tudjuk, nem is tekintették úgy a Prosodiában, mint mássalhangzót, vagy legalább ezt tsak igen ritkán, és nagy szorultságból tselekedték."

Igen érdekesek az — általa elegyült hangoknak nevezett — affrikátákról szóló megállapításai: "A' magyar nyelv annyira bővölködik elegyült mássalhangzókkal, hogy az előttem esméretes élő nyelvek közzül alig van kettő, melyben tsak egy két olyan elegyült mássalhangzót lehetne is találni, mely a' magyarban meg ne vólna, 's ez egyik fő oka, hogy a' Magyar más nyelveket könnyen megtanúl tisztán beszélleni; mert az elegyült mássalhangzók lévén a' legmesterségesebb hangok a' nyelvekben, ezek azok, a' melyeknek kimondását, az embernek, ha azok a maga nyelvében meg nintsenek, 's hangműszerei gyermekségétől fogva hozzá nem szoktak, eltalálni a legnehezebb." S nemhiába a *gy* hang helyes képzésmódjának a megtalálása jelenti a legnagyobb nehézséget a külföldieknek — ennek okát már Kerekes Ferenc is észrevette: — "... az előttem esmeretes élő, tudós nyelvek közzül egyben sem fordul ez elő, kivévén, hogy a' francz nyelvben némelyik *d* hangot az *i* előtt némely szókban, mint p.o. Dieu, diable, *gy* formán ejtik." A *tz* és *cz* hangokról azt írja, hogy "a' francz és ángoly nyelvekben ezek soha nem fordulnak elő, a' hollandusban is ritkán, hanem az olaszban már sűrűbben, a' németben pedig igen gyakran ..." — A *cs*: "A francz és hollandus nyelvek ezt a' hangot nem ismerik, a' németben is igen ritkán fordul ez elő, a' magyar olasz és ángoly nyelvekhez képest." E hang kapcsán a nyelvművelés és a nyelvtanulás szempontját a következőképpen hozza közel egymáshoz: "Sőt úgy ítélek, hogy mivel ez a' hang, némely más tudós nyelvekben, nevezetesen pedig az olaszban és ángolyban igen gyakori, kapva kell kapnunk azon egynéhány szavainkon, melyekben ez előfordúl, és nem tsak ki nem kell azokat engedni veszni nyelvünkből, hanem még hasonlókat is kell igyekeznünk összeszedni, ha talám ilyenek a két magyar haza némely vidékeinek közönségesen nem esmért szavai között lappanganának, és ezeket már a' magyar ábéczébe bele kell szőnünk, hogy így a' magyar gyermek

ezen hangot is tulajdon nyelvének szavain idejében megtanulván helyesen kimondani, hangműszerei az idegen nyelvek szavainak helyes kimondására ez által is annál alkalmatosabbá tétessenek." Messzebbre tekintvén szól a kínai nyelvről és más " úgy nevezett egy syllabás" nyelvekről, megjegyzi, hogy "az *r* hang, mely a' mi nyelveinkben oly fontos szerepet játszik, a' chinai nyelvben még tsak nem is találtatik." S további vizsgálódásra biztat, mikor azt írja: "Úgy látom, hogy a' nyelvvizsgálók még nem vették jól fel, miben áll a' különbségnek lelke a' chinai, s más azzal atyafias nyelvek és a' mi nyelveink között."

E hosszasan idézett szerzőn kívül természetesen mások is nézték a nyelvek egyező és eltérő vonásait, s egy adott nyelv ejtési normáit részben önmagából, az illető nyelvből, részben az ismert nyelvekkel való összevetés alapján határozták meg. Így tett PÁPAY SÁMUEL is, aki szerint akkor helyes a beszédünk, "ha nem beszélünk az orrunkból, mint a ... Frantziák, sem nem rángattyuk öszve a hangokat, s nem harapdállyuk el, mint a németek" (Pápay Sámuel: A magyar Literatura Esmérete. 1808).

S az idézetek befejezéséül egy részlet VÖRÖSMARTY MIHÁLY egyik színikritikájából: "Minden nyelv úgy szép, ha saját törvényei szerint beszéltetik. Mit mondana a német, ha színészei minden szótagot így szavalnának: lé-ben, vergeben? Bizonyosan rútnak tartaná, mert nála az *en* és *ver* rövidek, s mintegy elnyeletnek. Egészen ellenkező törvénye van a magyar nyelvnek, itt minden szótagot tisztán ki kell mondani, itt semmit elnyelni, összerántani nem szabad."

Visszatérve a mába eltűnődhetünk azon, hogy ha a százötven évvel ezelőtti fonetikai könyvekben — és más írásokban — mutatkoztak jelei a kontrasztív megközelítésnek, akkor a máig gyűjtött adatokkal elégedettek lehetünk-e? Továbbá: hol a kiejtéstanítás helye a magyarnak idegen nyelvként való oktatásában? Mely szakterületekhez kapcsolódik? Ha a nyelvtudomány (s ezen belül a fonetika) és a nyelvtanítás (s ezen belül a kiejtéstanítás) egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor a tudományok egyik csoportosítási szempontja alapján az előbbit — vagyis a nyelvészetet — az ún. "megismerés dominanciájú tudományok", az utóbbit — vagyis a pedagógiát az ún. "tevékenység dominanciájú tudományok" közé sorolhatjuk.

A fonetika feladata, hogy adatokat gyűjtsön, összefüggéseket, törvényszerűségeket állapítson meg egy-egy nyelv hangrendszerére vonatkozóan; illetve feltárja a különböző nyelvek hangkészletében s beszédgyakorlatában az azonosságokat és az eltéréseket, az eltérések mibenlétét. A nyelvet — anyanyelvként vagy idegen nyelvként — tanító pedagógusnak feladata és érdeke, hogy munkájában az előbb említetteket fölhasználja. A kiejtés tanítása így a leíró hangtan gyakorlati alkalmazását jelenti — gyakorlati fonetikának tekinthető. (Kérdés, hogy egyetemi képzésünk ad-e

elegendő indíttatást és muníciót ahhoz, hogy a kezdő nyelvtanárok az elméleti fonetikai ismereteket sikerrel hasznosítsák a gyakorlatban is — s valóban gyakorlati fonetikussá váljanak? Nem válaszolhatunk igennel e kérdésre!) Épp ez a magyarázata annak, hogy a kiejtéstanítás legkritikusabb pontjain a nyelvtanár a logopédus segítségét kéri, mivel a kiejtés konzekvens javításának legjobb metódusát tőle remélheti. A nyelvtanár és a logopédus együttműködése a szakterületek kapcsolódását is jelzi, azt, hogy a nyelvet — és beszédet! — tanító pedagógusnak a pedagógia, a pszichológia, a nyelvtudomány, a leíró hangtan és a kontrasztív fonetika mellett a logopédia tapasztalatkincsét is fel kell használnia.

A címben feltett kérdésre — ti., hogy a magyar kiejtés tanítása idegen ajkúak számára beszédművelésnek tekintendő, vagy gyakorlati fonetikának nevezhetjük-e inkább, s hogy e tevékenységnek mekkora a rokonsági foka a logopédiával — a válasz helyenként, időnként és nyelvenként különböző lehet. A lényeg az, hogy a helyes kiejtés megtanítását a magyar nyelv tanára ne tekintse se reménytelennek, falra hányt borsónak, se fölösleges, időt rabló, perifériális feladatnak.

Munkáját minden bizonnyal eredményesebben végezhetné, ha erre a feladatra egyetemi tanulmányai során célirányosabb felkészítést kapna. Ugyanígy kívánatos az is, hogy a megindult hangtani kontrasztív vizsgálatok nagyobb lendületet kapjanak, s eredményeik a gyakorlatban, a nyelvoktatói munkában felhasználhatók, elérhetők legyenek.

Csonka Csilla

Az -at/-et/-tat/-tet műveltető képzőről

A magyar mint idegen nyelv oktatása során szinte az első pillanattól probléma - mind elméletben, mind a tanári gyakorlatban - a képzők tanítása. A kezdetekkor ez abban jelentkezik, hogy el kell döntenünk, csak a (képzett) szót tanítjuk (pl. újság, egészség), vagy tudatosítjuk a képzőt is (itt: -ság/-ség képző), a későbbiekben pedig elsősorban abban, hogy eldöntsük, a képzők poliszémiáját milyen mértékben közvetítsük. Pl. az "éhes, csendes, zajos, szomjas, ügyes, postás, utas, egyes, kettes stb." szavak a legelső tanított szavaink közé tartoznak, de még sokáig (az Intézet-